

FÜGGETLEN ÁLLAMOK KÖZÖSSÉGE

Kinek és minek?

GÁL JÓZSEF

„A jog ebben a világban csak azokra vonatkozik, akik egyenlő erővel rendelkeznek. Mert az erősebbek mindig azt teszik, amit megtehetnek, a gyengébbek pedig annyit tűrnek, amennyit kell nekik.”

Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*, V. könyv

1. A Szovjetunió utáni térben

Oroszul Содружество Независимых Государств (СНГ), angolul Commonwealth of Independent States (CIS), magyarul Független Államok Közössége (FÁK). Oroszország, Fehéroroszország és Ukrajna alapították 1991. december 8-án Viskuliban (Fehéroroszország). Tagországai az európai földrajzi térségen Azerbajdzsán, Fehéroroszország, Moldova, Oroszország, Örményország és Ukrajna, az ázsiai Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán. Székhelyének kijelölésekor figyeltek a Szovjetuniótól való elhatárolódásra, ezért székhelyét Minszkben, Fehéroroszország fővárosában találjuk.

A Szovjetunió szétesése és a FÁK keletkezése egy időpontra tehető. Alapítását három volt szovjet tagország kezdeményezte, majd néhány nappal később, 1991. december 21-én Alma-Atában (Kazahsztán akkori fővárosa) – Grúzia és természetesen az európai integráció mellett elkötelezett 3 balti állam: Észtország, Lettország és Litvánia kivételével – a többi ország is csatlakozott egy kiegészítő jegyzőkönyv aláírásával. Ebből adódóan mindenki talán joggal gondolhatja, hogy a FÁK nem más, mint a Szovjetunió valami féle burkolt hatalmi utódja. Azért ‘burkolt hatalmi utódja’, mert az Alma-Atai Nyilatkozatban a 11 tagország megegyezett a jogutódlásról: az Orosz Föderációé lett az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagsága, az egyéb nemzetközi szervezetekbeli tagságok és a nukleáris fegyverek használati joga.

A közösség létrehozásával a tagállamok elsődleges célja az volt, hogy biztosítsák: a Szovjetunió nemzetközi kötelezettségei, kormányzati feladatai és tulajdona zökkenőmentesen kerül átruházásra a függetlenné vált egykori tagköztár-

aságokra¹, akiket 1992-ben a nemzetközi közösség is elismert. Cél volt továbbá a hosszú távú együttműködés megteremtésének alapja, ahol Oroszország megtarthatta volna hatalmi dominanciáját. Egyezsége jutottak a politikai, gazdasági, kulturális, humanitárius és környezeti együttműködés irányelveiben. Alapelveknek tekintették a szabadságjogok garantálását, a jószomszédi viszonyt és a viták békés rendezését, melyeket a szervezet alapokmányába is belefoglaltak. A Gazdasági Unió létrehozásáról szóló szerződés egy szoros integrációs folyamatot indított el, mely magában foglalta a közös piacot, a tagállamok gazdaságpolitikájának közös koordinációját és a munkaerő szabad áramlását.²

Több tagország a FÁK-ban látta a moszkvai irányítástól való függetlenedés lehetőségének kezdetét, de az orosz vezetés, ha hivatalosan ‘független országokról’ is volt szó, talált módot befolyásának megtartására. Felszínre kerültek a földrajzi területek körül fennálló konfliktusok, háború tört ki néhány tagország között. Például Azerbajdzsán és Örményország, Oroszország és Grúzia között. A tagállamok saját valutákat vezettek be, ami még jobban ellehetetlenítette egy szorosabb gazdasági együttműködés megteremtését, de a közös piac kiépítése ennek ellenére még a mai napig is zajlik, igyekeznek felállítani a szabadkereskedelmet. Annak ellenére, hogy a kezdeti célkitűzések nagyon nehezen és csak részben valósulnak meg, vannak eredmények, azok is főleg a politikai együttműködésben: a kollektív békefenntartó erő felállításában és a terrorizmus elleni harcban.

A szervezet tevékenységét és működését néhány fontos dokumentum elfogadása alapozta meg:

A FÁK alapításáról szóló egyezmény – 1991. december 8.

Szerződés a kollektív biztonságról – 1992. május 15.

A szervezet célkitűzéseit és működését meghatározó alapokmány – 1993. január 22.

A Gazdasági Unió létrehozásáról szóló szerződés – 1993. szeptember 24. (az alapokmány kiegészítéseként hozták meg, Ukrajna társult tagként vesz részt, Grúzia és Türkmenisztán pedig nem írta alá. A szerződés 2003-ban *de jure* lejárt, Oroszország 1999-ben megpróbálkozott az újraélesztésével, de ez nem sikerült).

¹ HORVÁTH Zoltán – TAR Gábor: *Nemzetközi Szervezetek Kislexikona*. Budapest, Helikon, 2006.

² 2011 októberében látott napvilágot Putyin újabb javaslata, az Eurázsiai Unió, mely a tervek szerint globális nagyhatalmat faragna a posztszovjet térségből. A születőben lévő Eurázsiai Unióban szintén lenne schengeni zóna és szabadpiac, és még a válságban vergődő Európai Unióból is lecsípne darabokat. Alapját a Gazdasági Unió képeznék, de politikai befolyást is kaphatna. „Az Eurázsiai Unió nyitott projekt, üdvözljük, ha a partnereink, különösen a Független Államok Közösségéhez tartozó országok csatlakoznak hozzá” – írta Putyin az *Izvesztijja* című napilapban, 2012. október 3-án.

2. 1993–2008 (2010) között³

2.1. FÁK-országok Gazdasági Uniója

Tagjai a 12 FÁK-ország, Ukrajna csak társult tagi státuszban. 1993-ban alapították 10 éves időszakra. Céljai között szerepelt a szabadkereskedelmi térség kialakítása, mely a későbbiekben vámunióvá, közös piaccá, majd valutaunióvá alakulhatott volna. A szerződés 2003 szeptemberében *de jure* leárt. A szabad kereskedelmi térséget nem alakították meg, de *de facto* működik bilaterális szerződések alapján.

2.2. Vámunió (VU)

Tagjai Oroszország, Fehéroroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán. 1995 januárjában alapították. Célja a vámunió, egy közös piac kialakításának kilátásaival, kapcsolódva az egységes piachoz. 2000-ben leállították anélkül, hogy sikerült volna megalkotni a közös vámtarifa rendszert. Kirgizisztán a többi VU-országnál korábban tagja lett a WTO-nak és felelőtlen kötelezettségvállalásokat tett minden irányba.

2.3. Eurázsiai Gazdasági Közösség (a VU utódja)

2000 novemberében alapították Oroszország, Fehéroroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán 2006-tól és Ukrajna, Moldova, Örményország megfigyelőként. Célja a vámunió és ezen keresztül az egységes gazdasági térség és egységes eurázsiai valuta bevezetése volt 2008 végéig. A résztvevő országok tarifáinak 60%-a egységesítve van. Az államközi kereskedelem korlátozott, dömpingellenes vizsgálatok folynak. A vámunió fejlődési szakaszában van, az egységes gazdasági térség korlátozások nélkül működik Oroszország, Fehéroroszország és Kazahsztán között.

2.4. Oroszország és Fehéroroszország Államszövetsége

A két állam 1996, 1997 és 1999-ben is kötött bilaterális egyezményeket, melyek a két állam konföderációjáról szóltak, egyenlő jogokkal, egységes gazdasági térséggel, közös költségvetéssel és közös valutával (2005. évi megvalósítással). A szabad kereskedelem kivételekkel működik, nem valósult meg a konföderáció és a 2005-ös célkitűzések, helyette az integrálódási folyamat átkerült az Egységes Gazdasági Térség, illetve az Eurázsiai Gazdasági Közösség keretei közé.

³ Svetlana GLINKINA: Russian Ideas on Integration within the CIS Space. How Do They Match or Clash with EU Ideas? In: FÓTI Gábor (szerk.): *Working Papers No. 182*. Budapest, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 2008.; LUDVIG Zsuzsa: Oroszország külkereskedelme. In: SIMAI Mihály: *Oroszország két világ között*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. 228.

2.5. *Egységes Gazdasági Térség (EGT4)*

Tagjai Oroszország, Fehéroroszország, Kazahsztán, Ukrajna, 2003-ban alapították. Célja a szabadkereskedelmi zóna kialakítása, melyet egy vámunió követett volna a monetáris unió (2005-2007) létrehozásával. Később egy Regionális Integrációs Szervezeté alakult volna, egységes politikát folytatva a WTO felé. Ukrajna a kezdetekkor kiszállt és tagja lett a WTO-nak, gyakorlatilag EGT3 alakul és az Eurázsiai Gazdasági Közösség megszervezetévé válik. Közben Oroszország is 2012. augusztus 22-én tényleges tagjává vált a WTO-nak, ami további kérdéseket vet fel.⁴

3. Dimenziók és realitások 2008 után

Az elmúlt, majdnem húsz év sok bizakodásra nem ad okot: az összes próbálkozás valahol megállt vagy csak részben valósult meg. Ennél nagyobb probléma az, hogy ezt mindig valamelyik tagország, adott esetben tagországok számlájára írhatjuk, függően attól, kinek mi áll az érdekében, így jogosan tehetik fel a 'Miknek?' kérdést a témával foglalkozók. Ebből következik utána az a feltevés is, hogy 'Kinek?' A 'Kinek'-re talán könnyebb válaszolni: Oroszországnak.

„A 'FÁK' elnevezés jogosságát illetően eltérőek a vélemények kutatói körökben. A legtöbben a nemzetközi irodalomban, de sokan Oroszországban is egyenesen temetik a Független Államok Közösségét több értelemben vett funkcióvesztése és mindazon dezintegrációs tendenciák fényében, amelyek kétségkívül fellelhetők az érintett térségen belül. Az angol nyelvű irodalomban ezekre a jelenségekre hivatkozva egyre terjed a CIS (Commonwealth of Independent States) helyett a NIS (Newly Independent States) használata.”⁵

A FÁK-on belül jelentős politikai befolyása Oroszországnak, Fehéroroszországnak, Kazahsztánnak és Ukrajnának van. Oroszország már magában egy összetett állam, nincs egyenlő partnere a Közösségen belül, így nincs kívül megosztania a felelősséget sem, ellentétben például az Európai Unió esetében, ahol láthatóan Németország és Franciaország közösen alkotják a közösség tengelyét. Oroszország például gáz- és kőolajvezetékeket épít, melyek elkerülik Ukrajnát, Fehéroroszországot és a balti államokat, akkor nem lehet elégedetlen Azerbajdzsán, Kazahsztán és Türkmenisztán azon törekvéseivel, hogy diverzifikálják saját kőolaj- és gázexportjuk irányát és így kikerülik Oroszországot. „Nehéz, és

⁴ LUDVIG Zsuzsa: *Oroszország a Klubban! – egy 19 éves csatlakozási folyamat záróakkordja*, Világgazdasági Blog, <http://vilaggazdassagi.blog.hu> [letöltve: 2012.08.23.]

⁵ LUDVIG Zsuzsa: *Integrációs és dezintegrációs folyamatok a FÁK-térségben – gazdasági megközelítésben*. Kelet-Európa Tanulmányok III. Budapest, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 2008. 27.

lehetetlen a FÁK-on belül az Európai Unió példáját követni, ami ugyanakkor az alapítók egyik alapötlete volt, különösen Kravcsuk ukrán elnöké.”⁶

A FÁK országai – jogosan vagy alaptalanul – a saját szuverenitásukat féltik. Ennek talán legfőbb oka az, hogy Oroszország nem tudott olyan politikai állást foglalni és mutatni, mely egy olyan középutat talált volna a múlt és a jövő között – az újonnan megszerzett nemzeti szuverenitás és az integráció között –, hogy ezeket a kételyeket eloszlassa. Még Alekszandr Lukasenko, Fehéroroszország elnöke is 2007. február 6-án készült Reuters interjúban⁷ azt mondta, hogy az orosz politika egyre jobban hasonlít az amerikaiakra.

Olyan feltevések is fellelhetők, miszerint gazdasági kapcsolatok, főként az energiafüggőség teszi lehetővé Oroszországnak, hogy természeti adottságait – elsősorban a kőolajat és a gázt – használja fegyverként a geopolitikai előnyök megszerzésére, kompromisszumok megkötésére, különböző preferenciák és ‘ajándékok’ osztogatására, ezzel korlátozva a tagállamok szuverenitását. Természetesen a valóság és benne a kapcsolati rendszerek ennél sokkal összetettebbek.

A tagállamok szuverenitása kétoldalú: az egyik oldalon a politikai szuverenitás áll szemben a gazdasági, pénzügyi, kereskedelmi és energiaügyi függőséggel Oroszországgal szemben, melyből ezek az országok nem sietnek kiszakadni. Lehetőségük lenne rá, egy-egy tagállam nagy kőolajlelőhelyekkel rendelkezik, de az orosz tőke és az orosz befektetések szabad áramlása a térségben most fontosabb számukra.

A FÁK-on belül multilaterális és több bilaterális szinten is vannak nézeteltérések. Például az orosz-ukrán nézet- és érdekeltek a gáz- és kőolajszállítás árairól, a közös történelmi mivoltukról és a fekete-tengeri flottáról, de megemlíthető még a 2003-as ukrán-orosz konfliktus a Tuzla-sziget kapcsán, amikor Ukrajna a saját hadseregét is mobilizálta. Ezzel ellentétben a mostani ukrán elnök új lapot fordított az Oroszországgal való kapcsolatokban, de fenntartotta az EU-integrációs folyamatokat és az USA-val való együttműködést is.

Ezekből az esetekből nem azt a téves következtetést kell levonni, hogy itt Oroszország konfrontálódik a többi országgal, hiszen a többi posztsovjet ország között is vannak feszültségek, például a fehérorosz-ukrán határegyezmény és a Szovjetunióból visszamaradt 100 millió dolláros tartozás. A legjelentősebb problémák ugyanakkor a Hegyi-Karabah, Dél-Oszétia, Abházia és Pridnyesztrovje térségek körül kialakult konfliktusok.

Komoly energetikai és ezzel egyben politikai probléma még a Kaszpi-tenger lelőhelyeinek felosztása, ugyanakkor Üzbegisztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán között is vannak területi és társadalompolitikai nézeteltérések.

A FÁK-on belüli partnerek tehát csak akkor hajlandóak politikai kompromisszumra, amikor annak gazdasági háttere és haszna is van. Mint vezető ha-

⁶ Srećko ĐUKIĆ: *Kraj SSSR-a i Rusija*. Beograd, Službeni Glasnik, 2011. 211.

⁷ ĐUKIĆ i. m. 211.

talomnak, Oroszország kezében van a térség rendezésének kulcsa. Egy rugalmasabb, agilisebb és naprakész politikával motiválni tudná az együttműködést. A FÁK szorosabb integrációjának előremozdításához maga az államok szuverenitása és ahhoz való szoros ragaszkodásuk szab gátat. A posztszovjet államok nem engednek újonnan megszerzett nemzeti identitásukból, ugyanakkor megtartanak maguknak azokat a privilégiumokat (gazdasági, energiaügyi), melyeket a Szovjetunió idejében szereztek. Ezzel egy időben több FÁK-ország is az EU-integrációs folyamatok felé törekszik, holott mindenféle, ennél akár kisebb szintű integrálódást is fékeznek a FÁK-on belül.

„A globális világválság idején, Oroszország az a sziget, ahova érdemes lenne kikötni, amíg tart a vihar. A rubel pedig tartalékvaluta egy hatalmas térségben az eurozóna és a yuan birodalma között.”⁸ 2008-ban a Kremlben a külpolitika egyik fő irányvonalának szabták meg azt, hogy a Független Államok Közössége jelentene alternatívát a környező országok integrációs folyamataira az Európai Unióval szemben. Ezzel megint visszaállítanák Oroszország vezető szerepét a térségben.

2010-ben Oroszország elnökölt a FÁK élén, ekkor indította a szabad kereskedelmi térségről szóló programját. Az alapítás óta először sikerült az országoknak – természetesen Oroszországgal az élen – egy multilaterális dokumentumot elkészíteni és elfogadtatni. Az okmány teli volt kivételekkel és kitételekkel, de maga az aktus szimbolikája jóval nagyobb erővel bírt.

2011 decemberében a Független Államok Közössége 20 éves fennállását ünnepelték. Oroszország arra törekszik, hogy másfajta perspektívát nyerjen: abból indul ki, hogy a hosszú történelmi, gazdasági és kulturális összetartozás jegyében a FÁK-nak nincs alternatívája, az euro-atlanti, az ázsiai, a különböző régiós és politikai integrációs folyamatok ellenére. Az orosz szomszédok nem sietnek az orosz integrációba, de elfogadják a konkrét gazdasági javaslatokat, a pragmatikus dolgokat, amíg Oroszország a politikai játszmákat folytatja. Ezekben a játszmákban a FÁK-országok csak akkor vesznek részt, ha gazdasági hasznot látnak benne. A jelenleg fennálló globális világrendszerben Oroszország arra kényszerül, hogy elsősorban politikai és gazdasági szempontok alapján erősebb hatalomnak számító Amerikai Egyesült Államokkal és az Európai Unióval mérkőzzön meg, nagy nyersanyagkészlete ellenére is. Azért, mert ott több lehetőség van, több ‘babér terem’, Oroszországban pedig állítólag több az ostor és az erőszakoskodás. A körülmények változnak és a globális válság új dimenziókat nyitott minden téren, ezzel teret adva Oroszország számára egy új gazdasági pólus megteremtésére és a ‘regionális vezető hatalommá’ degradálódott státuszából a visszaemelkedésre.

⁸ ĐUKIĆ i. m. 213.

4. FÁK és országai

Az egyes országok viszonya és története több terület alapján kerül bemutatásra. Néhol többnyire politikai, néhol szinte kizárólag gazdasági, néhol pedig megfelelő arányban áll a két terület, attól függően, hogy melyek az aktuális kérdések és mi az, ami a FÁK-on belüli működésüket befolyásolja.

4.1. Oroszország: dimenziók és realitások 2008 után

Területe 17 millió km², lakossága 143 millió, fővárosa Moszkva (11,6 millió lakos). Területét tekintve a világ legnagyobb országa. A rendszerváltás nagyon súlyos árat követelt a lakosságtól, de Putyin hatalomra kerülése ezt megfordította. A világ második legnagyobb kőolaj kitermelője és exportőre.

Ahhoz hogy a FÁK-térségen belüli állapotokat jobban átlássuk, érdemes tekinteni magára Oroszországra, és arra, hogy hogyan érte a világgazdasági válság 2008-ban, hogyan sikerült kezelnie azt, miként lábalt/lábal majd ki belőle, és milyen hátrányokkal vagy éppen előnyökkel indulhat tovább.

Az orosz válság érdemben három nagyobb időszakra osztható:⁹

1. 2008 ősze, amikor Moszkva aktív monetáris és korlátozott költségvetési intervenciót hajtott végre, hogy megmentse a bankrendszert és segítsen refinanszírozni nagyipari csoportjainak kintlévőségét. Ebben a periódusban az orosz vezetés hitelpiaci problémaként kezelte a kérdést, bízott a tartalékaiban és nem számított arra, hogy a válság a reálgazdaságot is eléri.

2. 2008–2009 tele, amikor a Kreml egyszerre volt kénytelen szembesülni a világpiaci árak zuhanásának következményeivel, készleteinek végességével és az első aggasztó reálgazdasági adatokkal. Ez az orosz válságkezelés érdemi időszaka, ekkor születtek a stratégiai döntések, amelyekhez a későbbiekben is tartotta magát a vezetés.

3. 2009 tavaszától mostanáig, amikor a nemzetközi helyzet enyhült, javultak a nyersanyagpiaci kilátások, ugyanakkor a nemzeti össztermék továbbra is meredeken és a korábbi prognózisokat meghaladóan zuhant. A kormányzat ekkor már inkább kivárt, taktikai lépéseket tett, de a korábbi stratégiáján nem változtatott.

„Még ma sem látszódik tisztán, hogy milyen külgazdasági prioritások fognak a jövőben letisztulni. Bár az Európai Unió egyértelműen a modernizációs horgony szerepét töltheti be, az utóbbi években Kínával való gazdasági kapcsolatok indultak látványos fejlődésnek, s erősödtek továbbá Oroszország FÁK-on belüli integrációs törekvései is. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy Oroszország a jövőben is a világgazdaság multipoláris átalakulása mellett száll majd

⁹ DEÁK András György: A gazdasági válság és strukturális következményei. In: LUDVIG Zsuzsa – MEISEL Sándor (szerk.): *Kelet-Európa Tanulmányok VIII.* Budapest, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 2011.

síkra, s egyúttal annak befolyásos és elismert szereplője, egyfajta pólusa kíván lenni. Vonzáscentrumba a FÁK-térség államaiból kerülhet ki.”¹⁰

OROSZORSZÁG	2001	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
GDP növekedés	5,1%	7,2%	8,1%	5,6%	-7,9%	4,3%	7,6%*	6,8%*
ipari termelés növekedése	4,9%	7,3%	6,0%	2,0%	-10,8%	8,8%	5,0%	4,6%*
mezőgazd. termelés növ.	6,9%	1,6%	3,0%	10,8%	1,4%	-11,3%	22,1%	1,0%*
FÁK export hányada 0/100	14	16	15	15	16	15	15	—
FÁK import hányada 0/100	26	23	15	14	15	14	15	—

*becsült adatok ([http:// www.cisstat.com/eng/](http://www.cisstat.com/eng/))

Az hogyan lehet, hogy 2009-ben az összes feltörekvő ország növekedést könyvelt el, Oroszországban pedig 7,9 százalékos csökkenés volt? A fent látható táblázatból és a fellelhető irodalomból következtethetünk arra a hibára, melybe Oroszország még a Szovjetunió idején is mindig beleesett. A kőolaj és a földgáz árainak esése lesz Oroszország gazdasági fejlődésének legnagyobb féke, s így váltakoznak a ciklusok is: A kőolaj és a földgáz árainak eséséből minden fejlett ország profitál, az oroszok pedig veszítenek.

2012. augusztus 22-vel Oroszország tényleges tagja lett a Kereskedelmi Világszervezetnek, angol rövidítéssel a WTO-nak. Innen úgy tűnik, Oroszország nem sietett a tagság felé, hiszen hasznot belőle csak hosszútávon tud realizálni. A jövőt illetően pedig olyan vélemények is megjelentek, hogy a WTO-n belüli tevékenykedése sem lesz zökkenőmentes. Mindenesetre, ez nagymértékben változtatja meg a Független Államok Közösségében a gazdasági utakat – főleg azokat, melyek Moszkván keresztül haladnak.

4.2. Fehéroroszország: az utolsó diktatúra Európában

Területe 207 ezer km², lakossága 9,5 millió, fővárosa Minszk (1,9 millió lakos). Fontos útvonalak haladnak át rajta a német–lengyel síkságon keresztül Nyugat-Európa felé, Minszkből ágaznak el a vasútvonalak is a szomszédos országokba. Hátránya annyi, hogy nincs tengerpartja.

Fehéroroszország az egyik élharcosa és kezdeményezője a szovjet térség integrációs folyamatainak, alapítója és aktív tagja a FÁK-nak, az Eurázsiai Gazdasági Közösségnek, Oroszországgal államszövetséget alkot, több mint 300 megállapodás aláírója a FÁK keretein belül. Egyetlen olyan európai ország, mely nem

¹⁰ LUDVIG Zsuzsa: Oroszország szerepe a világgazdaságban. In: MAJOROS Pál (szerk.): *Régiók a világgazdaságban*. Budapest, Perfekt a Sanoma company, 2011.

tagja az Európa Tanácsnak, és efféle integrációs törekvéseket nem is tapasztalunk, talán maga a politikai berendezkedése nyomán, melyet erősen meghatároz a jelenleg is regnáló elnök: Alekszandar Lukasenko.

<i>FEHÉR- OROSZORSZÁG</i>	<i>2001</i>	<i>2005</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>
GDP növekedés	4,7%	11,4%	8,6%	10,0%	0,2%	7,7%	5,3%	—
ipari termelés növekedése	5,9%	12,6%	9,0%	11,0%	-2,8%	10,5%	9,5%	3,0%*
mezőgazd. termelés növ.	1,7%	1,7%	4,4%	8,9%	1,0%	2,5%	6,6%	2,5%*
FÁK export hányada 0/100	60	53	46	44	45	54	49	—
FÁK import hányada 0/100	70	72	66	66	65	59	61	—

*becsült adatok ([http:// www.cisstat.com/eng/](http://www.cisstat.com/eng/))

Európa ‘utolsó diktatúrája’-ként emlegetett államban folyamatos a gazdasági növekedés, Oroszországgal való kapcsolatai pedig teljesen eklektikusak – minden attól függ, hogy éppen milyen kérdésről van szó: sok befolyása van a napi politika alakulására az Oroszországból Fehéroroszországba szállított, csökkentett árú kőolajnak és földgáznak, amit aztán átdolgozva exportálnak, vagy a vezetéken keresztül reexportálnak, így nagy pénzügyi hasznot termelve maguknak.

4.3. *Ukrajna: felbonthatatlan kapcsolatok*

Területe 604 ezer km², lakossága 45,5 millió, fővárosa Kijev (2,8 millió lakos). Fontos vezetékhálózat elosztóállomása, a Fekete-tenger óceáni kapcsolatot biztosít számára, legjelentősebb kikötővárosa Odessza. Kelet-Európa és Közép-Ázsia felől fontos útvonalak haladnak át rajta.

A FÁK-on belül legfontosabb partnere Oroszország, ahol az FÁK-országokba történő export csaknem 70, az onnan történő import körülbelül 60 százalékát teszi ki. A két állam viszonya ugyancsak sokban függ az energiapolitikától.

UKRAJNA	2001	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
GDP növekedés	9,2%	21,1%	7,3%	2,1%	-15,9%	4,1%	8,2%*	8,0%*
ipari termelés növekedése	14,2%	12,5%	10,0%	-3,0%	-21,9%	9,0%	8,8%	9,0%*
mezőgazd. termelés növ.	10,2%	-0,1%	-6,5%	17,1%	-1,8%	-1,5%	17,5%	4,6%*
FÁK export hányada 0/100	28	26	38	36	34	36	38	—
FÁK import hányada 0/100	56	52	48	27	29	44	45	—

*becsült adatok ([http:// www.cisstat.com/eng/](http://www.cisstat.com/eng/))

A 2004-es NATO értekezleten kinyilvánították Grúzia és Ukrajna tagsági lehetőségét, de Oroszország és a nyugat-európai országok ellenzésére döntés nem született. Ezt a gesztust Jucsenko elnök Ukrajna európai integrációja felgyorsításának minősítette – mivel Ukrajna igenis az euro-atlanti szervezetekben is látja jövőjét, ezért hangsúlyozta, hogy Oroszország számára Ukrajna NATO-tagsága teljesen más, mint Ukrajna EU-tagsága és hogy a két ország történelmei távolodnak egymástól. Egyértelmű utalás ez a nyugati országokhoz való közeledésre.

Eddig, mintha Ukrajna egy lépéssel nyugat felé, két lépéssel kelet felé haladt volna. Az európai integrációra törekedő, és Oroszországtól egyre jobban távolodni látszó Ukrajnában a változásokat az hozta, amikor az oroszbarát Viktor Janukovics 2006 és 2007 között miniszterelnöki, majd 2010-től köztársasági elnöki pozícióba került. A FÁK-tagság előnyeit is addig a mértékig használja ki, amíg neki megfelel.

4.4. Azerbajdzsán: A Kaszpi-térség kőolaj- és gázközpontja

Területe 86 ezer km², lakossága 9,2 millió, fővárosa Baku (2,1 millió lakos). Korábban hozzá tartozott Nahicsevány, amit Örményország vesz körül, de a karabahi háború idején kinyilvánította függetlenségét és elszakadt. Nem úgy, mint Hegyi-Karabah, mely lakosságának 2/3-át örmények alkotják, és melynek elszakadását Azerbajdzsán reguláris hadsereggel akadályozta meg.

Azerajdzsán csak 1993. szeptember 24-én lett hivatalosan tagja a FÁK-nak. Ekkor írta alá a Kollektív Biztonságról szóló szerződést, melyből aztán 1999-ben kilépett.

Jó viszonyokat ápol Oroszországgal, sokat támaszkodik Moszkvára az Örményországgal való konfliktus és a területén található autonóm területek körüli viták rendezésében. Azerbajdzsán kőolajlelőhelyeit rövid időre mérték fel a szakemberek, hacsak újabbakat fel nem fedeznek. 25 éven belül előfordulhat, hogy kőolajimportra kényszerül, ezért ezt belátva, a kormány a gazdaságot is ilyen irányba fejleszti nagy mértékben. 2007 – 2009 között a befektetések (38 milliárd dollár) 85 százalékát nem a kőolajparra költötték.

Szomszédjai közül Oroszország az első, akivel megállapodást kötött a közös határokról.

AZER-BAJDZSÁN	2001	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
GDP növekedés	9,6%	10,6%	25,0%	10,8%	9,3%	5,0%	9,6%*	8,5%*
ipari termelés növekedése	5,0%	6,0%	24,0%	6,0%	8,6%	2,5%	-3–5%*	2,0%*
mezőgazd. termelés növ.	11,1%	7,5%	4,0%	6,1%	3,5%	-2,2%	5,8%	2,5%*
FÁK export hányada 0/100	9	21	18	3	10	9	11	—
FÁK import hányada 0/100	31	34	34	33	34	31	27	—

*becsült adatok (<http://www.cisstat.com/eng/>)

4.5. Moldova: véget nem érő reformok

Területe 33,7 ezer km², lakossága 3,5 millió, fővárosa Chisinau (800 ezer lakos). Európa félreeső szögletében helyezkedik el, de a Dnyeszter folyó széles torkolatán keresztül van kijárata a Fekete-tengerre.

Területén két, magát önállónak is kikiáltó köztársaság létezik, a viszályok a FÁK csatlakozáskor némileg enyhültek, de Transznisztria 1995-ben önállónak nyilvánította magát, és továbbra sem kíván Moldovához csatlakozni. 2010-ben megbukott a népszavazáson az ország új alkotmánya is, ezzel megerősítve azt a tényt, hogy Moldovának politikailag, de ugyanúgy gazdaságilag is még sokat kell fejlődnie. Legfőbb kereskedelmi partnerei a FÁK-on belül találhatók.

4.6. Örményország: az orosz gazdasági és katonai szövetséges

Területe 30 ezer km², lakossága 3,4 millió, fővárosa Jereván (1,3 millió lakos). Felszínének közel 90%-a 1000 méternél magasabban fekszik. A magas hegyek mellett mély völgyek, törésvonalak láthatók, melyekben fontos utak futnak össze Közel- és Közép-Kelet irányába.

Örményország a mai napig el van zárva minden irányból, de ennek ellenére is magas gazdasági növekedést tudott felmutatni 2009-ig. Területén az orosz hadsereg erői állomásoznak az 1992. augusztus 21-én kötött szerződés alapján.

Hegyi-Karabah Azerbajdzsán területéhez tartozik, mégis ebben a fejezetben illendő megemlíteni: Az egykori autonóm terület 1988-ban Örményországhoz szeretett volna csatlakozni, majd 1991-től Örményország támogatásával harcolt az azerek ellen a függetlenségéért. 1996-ban kikiáltotta függetlenségét, azóta is összetűzésben van a két ország, melyeknek határvonala zárva van.

Örményországnak nem csak Azerbajdzsánnal van határvitája, hanem Grúziával is. Grúzia délnyugati részén megközelítőleg 340 ezer örmény él Örményországon kívül.

4.7. Kazahsztán: Közép-Ázsia vezető országa

Területe 2,7 millió km², lakossága 16,6 millió, fővárosa Asztana (706 ezer lakos). A szovjet utódállamok második legnagyobb területű országa. A föld mélyén jelentős ércvagyon lapul, amely kitermelése napjainkban kezdődött csak meg, így ez alapozza az ország gazdaságának fejlődését. Hátrány azonban az elzártsága, pontosabban az, hogy csak Oroszországgal és Oroszországon keresztül tud kapcsolatokat teremteni, ha ez megromlana, végleg bezárulna előtte a nyugat-európai piac. Exportra szánt kőolajának és földgázának egy részét már a Kaszpi-tenger alatti csővezetéken keresztül szállítja, Oroszország megkerülésével.

Kazahsztán fejlődését az erős és elismert vezetőnek – Nurszultán Nazarbajevnek köszönheti. Sajátos gazdasági programja több befektetőt csalt Kazahsztánba, mint Oroszországba, így megalapozta az ország vezető szerepét. Többek között Kazahsztán volt az első volt Szovjetuniós tagország, aki az EBESZ soros elnöki tisztségét látta el. Élvezi a USA teljes támogatását katonai és gazdasági együttműködés terén egyaránt, annak ellenére, hogy Amerikának nem tetszik szoros kapcsolata Moszkvával.

KAZAHSZTÁN	2001	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
GDP növekedés	13,5%	9,6%	8,9%	3,3%	1,0%	7,3%	8,4%	7,8%*
ipari termelés növekedése	13,8%	10,4%	5,0%	2,0%	1,7%	7,5%	4,4%	4,0%*
mezőgazd. termelés növ.	17,3%	7,3%	8,9%	-6,9%	14,6%	-11,7%	26,7%	2,3%*
FÁK export hányada 0/100	30	20	17	16	17	13	14	—
FÁK import hányada 0/100	51	47	45	46	47	46	52	—

* becslült adatok (<http://geostat.ge/>)

4.8. Kirgizisztán: orosz, kínai és amerikai tengelyek mentén

Területe 198,5 ezer km², lakossága 5,5 millió, fővárosa Biskek (800 ezer lakos). Fekvése kedvezőtlen, ritkán lakott, mezőgazdasági termeléssel csak a folyóvölgyekben foglalkoznak. A 'sivatag víztornyának' nevezik, mert itt halmozódik fel hó formájában az a csapadék, ami nem hull le a sivatagokban, de a folyók révén visszajut oda.

2005-ben buktatták meg az oroszok által elnökké kinevezett és 1990-től uralkodó Aszkar Akajev vezért. Habár a politikai helyzet bizonytalan, sokan hiszik, hogy itt valódi demokrácia van kibontakozóban.

4.9. *Tádzsikisztán: az elfeledett ország*

Területe 143 ezer km², lakossága 7,6 millió, fővárosa Dusanbe (700 ezer lakos). Területének 9/10-e magas hegyvidék, mely a fizikai kapcsolatokat is meghatározza. Csak a folyók mentén van lehetősége kapcsolatot tartani a szomszédos Üzbegisztánnal és Kirgizisztánnal, mivel a magashegység 4000 méter feletti hágoín nincsenek rendszeres közlekedési útvonalak.

Hivatalos adatok alapján Tádzsikisztánban 120 nemzet és nemzetiség él. Magas gazdasági növekedése ellenére még mindig elmaradott és szegény ország, mely a FÁK keretein belül próbál érvényesülni.

4.10. *Türkmenisztán: mi is van arrafelé?*

Területe 491 ezer km², lakossága 6,7 millió, fővárosa Asgabat (800 ezer lakos). Távol esik Oroszország fejlettebb európai területeitől is.

Területének 80%-a sivatag, szinte zsákutca, az utak és vasutak a keleti peremén, illetve a Kaszpi-tenger mentén futnak. Ha összekapcsolná közlekedési rendszerét az iránival, létrejöhetne a valamikori selyemút, ezáltal lehetősége nyílna több ázsiai országgal való kapcsolatok bővítésére. 1995-ben az ENSZ-ben elfogadták Türkmenisztán semlegességéről szóló határozatot. 2005-ös FÁK konferencián saját tagi státuszát megváltoztatva társult taggá vált.

És hogy mi is van arrafelé? Kőolaj és gáz, melyet jelenleg Oroszországnak és ezen keresztül Ukrajnának ad el, orosz vezetéken keresztül. „Nem titok, hogy a türkmenisztáni földgáz nélkül, legalább is a pár elkövetkező évben lehetetlen lesz biztosítani Oroszország gazdasági fejlődését és exportvállalását az Európai Unió felé és a FÁK országokba”.¹¹

4.11. *Üzbegisztán: gazdag ország, szegény nép*

Területe 447 ezer km², lakossága 29,6 millió, fővárosa Taskent (2,3 millió lakos). A közép-ázsiai köztársaságok lakóinak közel 60%-a Üzbegisztánban él, neki van jelenleg a legfejlettebb gazdasága, kiérdemelte a 'Közép-Ázsia Mezopotámiája' nevet is. Egyre több szélsőséges csoport küzd sikertelenül a hatalomért, Islam Karimov, az országot keménykézzel irányító diktátor ellen.

Földrajzi fekvése fontos a nyugati hatalmak számára, mivel határos Afganisztánnal és vasúttal is kapcsolódik Európához. Taskent eddig nem mutatott

¹¹ ĐUKIĆ i. m. 482.

érdeklődést azzal kapcsolatban, hogy egyedül lépjen fel a nemzetközi földgáz-piacon. Ezt a szerepet az orosz Gazprom vállalatnak adta át.

4.12. Grúzia: a különnc, hátat fordított szomszéd

Területe 69,7 ezer km², lakossága 4,7 millió, fővárosa Tbiliszi (1,4 millió lakos). Azerbajdzsánnal együtt hidat alkot a Fekete- és a Kaszpi-tenger között.

Területén két autonóm *köztársaság* is létezik: Abházia (8,6 ezer km², 538 ezer lakos) és Adzsár-föld (3 ezer km², 382 ezer lakos).

1993. december 9-én csatlakozott a FÁK-hoz. Eduard Sevarnadze beleegyezett a tagságba, mikor a harcok által megtizedelt hadsereg teljes szétesésének félelmében az oroszok segítséget ajánlottak fel. Az elnököt 2003-ban leváltották és az ellenzék vezetője, Mihail Szakasvili került az elnöki székbe, aki a 2008-as választásokon újra mandátumot szerzett. Miután elvesztette Dél-Oszétiáért folytatott háborúját, a Külügyminisztérium által szétküldött értesítőben, 2008. augusztus 18-án tudatta a FÁK-tagokkal, hogy kilép a szervezetből. Hivatalos tagsága egy évvel később szűnt meg. Megszakította diplomáciai kapcsolatait Oroszországgal, bezáratták a moszkvai és a tbiliszi nagykövetségeket. Az összes posztszovjet ország közül, a balti-államokat kivéve, Grúzia volt az első, aki az euro-atlanti csatlakozási hajlandóságát kimutatta.

A Kaukázus hegyei közt élő oszétok az Oroszország területén lévő Észak-Oszétiával kívántak egyesülni. Függetlenségi háborút vívtak, Szakasvili egy megtervezett katonai akcióval próbált véget vetni a harcoknak. A támadást 5 nap alatt elvesztette, mert az oroszok segítséget biztosítottak a megtámadottaknak. A háború befejeztével Oroszország elismerte Dél-Oszétia és Abházia függetlenségét, és felvette velük a diplomáciai kapcsolatot.

2012 októberében tartott parlamenti választásokon Bidzina Ivanisvili pártja nyerte a többséget. Ivanisvili szorosabb kapcsolatot szeretne ápolni Moszkvával, de megtartaná az eddig kiépített kapcsolatokat is: „Ha azt kérdezik, hogy Amerika vagy Oroszország, azt válaszolom, hogy jó viszonyra van szükségünk mindenkivel”.¹² Maga Szaakasvili még egy évig elnökként hatalmon marad, 2013-ban elnökválasztást tartanak Grúziában.

¹² MTI: A grúz elnök lemondását követeli az ellenzék, Index.hu, http://index.hu/kulfold/2012/10/02/a_gruz_elnok_lemondasat_koveteli_az_ellenzek/ [letöltve: 2012.11.12.]

GRÚZIA	2001	2004	2007	2008	2009	2010	2011	2012
GDP növekedés	4,8%	6,2%	12,7%	2,1%	-3,78%	6,25%	7,0%*	6,8%*
ipari termelés növekedése	5,0%	8,6%	5,0%	—	—	—	—	—
mezőgazd. termelés növ.	8,0%	-7,0%	12,0%	—	—	—	—	—
FÁK export hányada	45,5	50,6	38,0	36,0	—	—	—	—
FÁK import hányada	33,8	35,6	35,0	33,0	—	—	—	—

becsült adatok (<http://geostat.ge/>)

5. Egy működő alternatíva: Sanghaji Együttműködés Szervezete

„A Sanghaji Együttműködés Szervezetét (SESZ) a világban sokan a harcias és erős medve valamint az egyre nagyobb erőre kapó sárkány veszélyes szövetkezésének tekintik.” (Ludvig Zsuzsa)¹³

Oroszul Шанхайская организация сотрудничества (ШОС), angolul Shanghai Cooperation Organisation (SCO), magyarul Sanghaj Együttműködési Szervezet (SESZ). 2002. június 7-én alapították Szentpétervárott, Oroszországban. Alapító államok: Oroszország, Kína, Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán. Jelenlegi tagjai: Oroszország, Kína, Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán; megfigyelők: India, Irán, Mongólia, Pakisztán; csatlakozási tárgyalások folynak Fehéroroszországgal és Sri Lankával; meghívott résztvevők: FÁK, Türkmenisztán. Székhelye Peking, Kína.

A SESZ az eurázsiai interkontinentális együttműködések közé sorolható, a világon a legnagyobb területű és széleskörűen magában foglal mindenféle regionális és egyéb együttműködést. A SESZ országok területe az eurázsiai terület 61%-át foglalja magában, és itt él a Föld lakosságának egynegyede. Más mutatók alapján is egyedülálló, hiszen magában tudja az USA utáni legerősebb gazdaságot – a kínait. A világ legnagyobb kőolaj-, energetikai és nyersanyagforrásaival rendelkezik. A SESZ egy új együttműködési formáció, különböző kulturális, ipari és politikai berendezkedésű, eurázsiai államok között.

Elődje a Sanghaji Ötök, melyet 1996 tavaszán alapítottak. Borisz Jelcin a következő szavakkal illette az új szervezet bemutatását: „Mostantól egyetlen ország sem diktálhatja saját akaratát az emberiség többi tagjainak”. Mindenki értette, hogy voltaképp kiről is van szó. Jelcin tudta, hogy az egyközpontú világ mekkora veszély Oroszország számára, a szerveződést pedig figyelemmel kísérte a világ, hiszen Kína eddig senkivel és senki ellen nem szövetkezett bármilyen megfon-

¹³ LUDVIG ZSUSZA: Oroszország és Kína: a partnerság határán. In: *Műhelytanulmányok 80. szám*. Budapest, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 2008. 19.

tolásból, most mégis belement egy látszólag USA és NATO ellensúlynak indult kezdeményezésbe. Kínánál azonban világosan látszik (kifelé), hogy elszánt a gazdasági növekedésben, csak energetikai és pénzügyi célok vezérlik, mindenféle Amerika- és világellenes nézetektől mentes. A SESZ hivatalos megalakulása a 2001. június 15-i nyilatkozattal vált lehetővé, ekkor lett tag Üzbegisztán is.

Kulcspozíciót az orosz-kínai, helyesebben a kínai-orosz kettős tölti be, ugyanis sokak szerint Oroszországnak a SESZ-ben a másodhegedűs szerepe jutott, amit Moszkva nehezen tud leküzdeni. A kínai gazdasági hatalom a hajtómotorja az együttműködés reális alapjainak, Oroszországnak pedig be kell látni, hogy Kína nélkül nem létezne együttműködés. Mindenki egymásra van utalva: Kína az ázsiai piacra és az ott található kőolaj- és nyersanyag lelőhelyekre, Oroszország pedig politikai hatalmának és befolyásának megtartására, valamint a pénz- és tőkebeáramlásra. Tehát, a reális állapotok messze állnak az ideálistól: amíg Kína a gazdaságban érdekelt és nem foglalkozik politikai kérdésekkel, addig Oroszország inkább a politikai, minthogy a gazdasági hasznot látja az együttműködésben.

A SESZ egy multipoláris világ kialakításának lehetőségét mutatja fel – Jelcin elnök tervei tehát megvalósulni látszanak. Condoleezza Rice, amerikai külügyminiszter is a következőképpen fogalmazott Irak megtámadása ügyében: „Franciaországot meg kell büntetni, Németországot figyelmen kívül hagyni, Oroszországnak megbocsátani és különös figyelmet fordítani a Kínával való együttműködésre.”¹⁴

Oroszország már a SESZ-en keresztül tudja kezelni a közép-ázsiai térség feletti gazdasági és energetikai befolyását. Számára talán valamivel jobb lehetőségeket biztosít a SESZ, mint a FÁK, azért is, mert Kínában egy sokkal szorosabb partnerre talált, mint a posztszovjet térség államaiban. Az orosz és a kínai fél legnagyobb jelentőséget a társadalompolitikai-földrajzi érdekeknek tulajdonít. Természetes külügyi egyetértés az amerikai hegemoniának való ellenállás. Továbbá a SESZ egy olyan lehetőség, melyben egyesülhetnek az orosz katonai, politikai potenciál és – nem mellesleg – nyersanyag kapacitás a kínai gazdasági és ipari kapacitással. Lassan elkerülhetetlen nemzetközi faktor lehet. Távoljövőre pedig olyan kilátások is léteznek, hogy az USA gyengülése esetén, Kína önálló erős államként léphetne a világ vezető államai közé, ezáltal a közös érdekek Moszkvával is eltűnhetnének, miután az oroszok Amerikában találhatják meg újabb szövetségeseit.

Minden olyan célt, amit a FÁK volt hivatott betölteni, úgy látszik a SESZ kivitelez.

¹⁴ ĐUKIĆ i. m. 277.